

Н. В. Кондратенко

Автосемантия текстових одиниць у постмодерністському дискурсі

Статтю присвячено аналізу автосемантиї як текстового явища. Подано дефініцію автосемантиї з огляду на основні текстові категорії. Визначено типи автосемантиї в постмодерністському дискурсі, що зумовлені модифікаціями текстових категорій цілісності та зв'язності.

Ключові слова: російська і українська мова, синтаксис тексту, автосемантия, вставлені конструкції.

Лінгвістика тексту, незважаючи на те, що вона є порівняно молодого науковою дисципліною, характеризується розгалуженою системою напрямків, які різняться насамперед методологією дослідження. О. О. Селіванова визначає кілька етапів становлення і розвитку текстолінгвістики, серед яких основними є структурно-граматичний, семантичний, комунікативно-прагматичний, семіотичний, когнітивний [10:46–55]. Якщо перші два здебільшого було спрямовано на аналіз та інтерпретацію текстових структур, засобів зв'язку текстових одиниць, аналіз основних текстових категорій, то останні напрямки було зосереджено на семантиці тексту та його ролі в процесі комунікації та пізнання. Фактично хронологічно перші етапи демонстрували мовноцентричний, системоцентричний [1] підхід до тексту, а наступні — антропоцентричний.

Актуальність нашої статті зумовлено розглядом текстових одиниць як автосемантичних елементів тексту у зв'язку з категоріями когезії та когерентності, точніше ми тлумачимо автосемантию як порушення у тексті когезії та когерентності.

Явище автосемантичності, яке стало предметом нашого розгляду, досліджували як з боку структури тексту, так і з боку семантики, зокрема специфіки сприйняття змісту тексту. Так, В. Лукін пов'язує автосемантичність з самозрозумілістю текстових одиниць і вважає провідним чинником її визначення "категорію розуміння, точніше, акту розуміння, що здійснюється отримувачем" [9:49]. Проте традиційно поняття автосемантичності, або автосемантиї, досліджувалося в тісному взаємозв'язку з вивченням текстових категорій, тобто переважно зі структурно-семантичного боку. Стосовно термінів автосемантия / автосемантичність, то ми вважаємо їх еквівалентними, хоча наукова література засвідчує переважне поширення терміна "автосемантия" на позначення аналізованого явища, тому ми будемо послуговуватися саме ним.

І. В. Єрмакова розглядає автосемантию у зв'язку з текстовою категорією дискретності. "Прагнення виділити певні частини слугує основним джерелом того, що вони отримують певний ступінь самостійності (незалежності, автосемантичності)" [6:32]. Інший підхід засвідчує релевантність категорії зв'язності у визначенні автосемантиї. Виокремлення зв'язності як однієї з основних текстових категорій має давню історію, хоча і досі це питання залишається дискусійним. Категорія зв'язності має вузьке і широке значення: у вузькому значенні під зв'язністю мають на увазі лише формальний синтаксичний зв'язок, а в широкому — як формальний, так і смисловий.

Для розмежування формальної та граматичної зв'язності в лінгвістиці тексту різними дослідниками було запропоновано таку диференціацію: когезія — когерентність (В. Дресслер) [5]; зовнішня спаяність - внутрішня спаяність (Кв. Кожевникова) [7]; формальна зв'язність — семантична зв'язність (В. Лукін) [9]; локальна зв'язність — глобальна зв'язність (Н. С. Валгіна) [2]; інтегративність — цілісність (В. Р. Гальперін) [3]. Саме позиція стосовно визначення і тлумачення поняття зв'язності зумовлює і ставлення вчених до автосемантиї.

Найчастіше автосемантию визначають як самодостатність, незалежність мовних одиниць у тексті. "Автосемантичне речення це речення незалежне, комунікативно закінчене, граматично не зв'язане з іншими реченнями" [4:8]. Однак деякі науковці в принципі заперечують існування такого текстового явища, як автосемантия, вважаючи, що всі одиниці в тексті взаємопов'язані і не слід говорити про їхню певну незалежність або самодостатність. Така позиція притаманна

дослідникам, які тлумачать категорію зв'язності у широкому значенні, тобто об'єднують формальні і семантичні характеристики зв'язності тексту. Але все ж таки, навіть заперечуючи автосемантию або взагалі не розглядаючи її в тексті, лінгвісти зазначають, що окремі речення в тексті виконують різні функції і містять різну за значущістю інформацію. "Одні відіграють важливу роль, виражають щось суттєве, (...), інші мають локальне значення" [11:37].

Беручи за визначальний чинник автосемантиї основні текстові категорії, можна репрезентувати позиції лінгвістів таким чином:

- категорія інформативності (В. Лукін) — автосемантию тлумачать як явище самозрозумілості текстової одиниці;
- категорія зв'язності (Л. Лосева) — автосемантия є формально-граматичною незалежністю текстових елементів від контексту;
- категорія цілісності (Д. І. Ганич, І. С. Олійник) — автосемантия передбачає семантичну незалежність текстових одиниць;
- категорія дискретності (І. В. Єрмакова) — автосемантию зумовлено особливостями членування тексту, що залежить у свою чергу від прагматичної установки мовця.

Ми підтримуємо підхід до визначення автосемантиї у зв'язку з текстовими категоріями, зокрема з категоріями зв'язності (когезії) та цілісності (когерентності), і тому тлумачимо автосемантию як специфічне вираження цих категорій або їх порушення.

Ми обрали *об'єктам* розгляду тексти творів українських та російських письменників, де наявні автосемантичні елементи. У ролі таких елементів можуть виступати як речення, так і надфразові єдності. Аналіз здійснено на матеріалі творів, які характеризуються підвищеною увагою до форми, що зумовлює наявність текстових експериментів, зокрема формального типу. Саме тому ми обрали твори таких письменників, як Ю. Андрухович, Л. Дереш, В. Єшкілев, Іздрик, Т. Прохасько, Т. Толстая, М. Шарапова, З.Китайцева та ін. Специфіка матеріалу засвідчує *новизну* нашого дослідження, яке полягає в аналізі постмодерністського дискурсу в аспекті автосемантиї його одиниць.

Метою дослідження є довести здатність автосемантиї виконувати текстотвірну функцію, ставати загальним принципом побудови тексту. Мета визначила і *завдання* роботи: дати визначення автосемантиї як текстового явища та з'ясувати його природу; виділити в тексті автосемантичні елементи; розмежувати автосемантию і суміжні явища; проаналізувати основні типи автосемантиї в тексті та подати їхню типологію.

Уперше в русистичі проблеми автосемантиї було розглянуто Л. М. Лосевою, яка вважала, що "не всі речення тексту входять до складного синтаксичного цілого, деякі з них не належать до його компонентів, їх можна назвати "вільними" [8:4]. Специфіку таких речень зумовлено їхніми функціями: вони відкривають або завершують текст. Особливість ініціальних речень — зачинів — засвідчує і Г. Я. Солганик, який вважає, що зачини містять у собі найважливішу інформацію і тому можуть у поєднанні становити умовний "реферат" тексту, передавати його зміст [11:68].

Але саме ця теза і викликала дискусії навколо теорії автосемантиї: незалежність указаних конструкцій є як мінімум умовною, тому що їхня елімінація в принципі неможлива. Якщо окремо такі речення цілком зрозумілі, завершені та цілісні, то їхня відсутність суттєво вплине на основний текст, бо наступні фрази пов'язані з ініціальним та кінцевим реченням дуже тісно. Ця причина є достатньою підставою, щоб не стверджувати автосемантичність як ознаку таких конструкцій.

Л. М. Лосева відносить до "вільних" і "поодинокі речення, що не є компонентами складних синтаксичних цілих" [8:69], які містять авторські відступи, коментарі тощо. Такі конструкції дійсно мають певний ступінь незалежності: вони не лише характеризуються смисловою внутрішньою завершеністю, а й під час елімінації не руйнують текст. На нашу думку, двобічна формально-граматична незалежність дозволяє говорити про певну автосемантичність цих одиниць. Проте формальна незалежність ще не свідчить про семантичну, і тому розуміння тексту як цілісної єдності вимагає наявності всіх частин.

Проблема функціонування у тексті художнього твору незалежних одиниць — речення або надфразової єдності — залишається невирішеною. Напевно говорити про автосемантию як про комунікативну та смислову самостійність текстових одиниць ми не можемо, тому що тоді йдеться

про текстову деструкцію. Але, витлумачуючи зв'язність вузько, ми визнаємо існування автосемантиї як текстового явища, специфіка якого полягає у відносній смисловій та комунікативній самодостатності одиниць тексту та формально-граматичній незалежності. Вже сформульоване визначення вказує на те, що автосемантичні конструкції можуть мати різний ступінь "несвободи", тобто не характеризуються гомогенністю як текстове явище. Ми розрізняємо три типи автосемантиї, що виокремлено на підставі аналізу зв'язку відповідних, відносно незалежних одиниць з основним текстом.

1) У традиційному розумінні автосемантичними є конструкції, що містять додаткові повідомлення, побічні зауваження, авторський коментар. У тексті така інформація здебільшого оформлюється у вигляді вставлених компонентів та пунктуаційно позначається дужками або тире. Наприклад, у Ю. Андруховича, уривок тексту, насичений вставленими конструкціями: *У дитинстві я, здається, занадто прив'язався до нього — це був великий оповідач історій (з роками — одних і тих самих, повторюваних), автор тисячі ненаписаних новел, лісовий герой (він був лісівником за фахом, з чого майже автоматично виникали його часта відсутність удома і стійкий нахил до алкоголю). В його історіях було кілька врятованих звірів, нічне переслідування зграєю зимових вовків, щось інше — стрілянина, кінні перегони, вогнища. (Пам'ятаю, пам'ятаю, чорт забирай, цю втрачену пізніше хвацькість оповіді, майстерність в інтонуванні, опуклість деталей, докладно відміряні паузи і віртуозні прискорення — ціле зачароване товариство напружено вслухалось, а жінки просто пожирали його очима, стільки в цьому оповідальництві виявлялось еротизму).* (Ю. Андрухович. Центральна-східна ревізія). У наведеному прикладі автосемантичні вставлені компоненти переважають за обсягом над основним текстом. Зміст основного тексту залишиться незмінним, якщо ми усунемо виділені одиниці, хоча певною мірою втратить образність та експресивність, залишиться лише наративна частина. Вставлені ж компоненти в свою чергу мають відносну незалежність від основного, тому що не є семантично самодостатніми. Крім того, вони містять і формальні показники зв'язку з основним текстом (ми їх підкреслили). Навіть синтаксична специфіка вставлених конструкцій не впливає на автосемантичність: ми бачимо тут і словосполучення, і вставне речення всередині іншого речення основного тексту, й окремо оформлене пунктуаційно вставне речення. Основний текст за своєю семантикою не вимагає такого доповнення, але для розуміння цієї додаткової інформації основний текст є обов'язковим.

Автосемантичні компоненти переважно пунктуаційно відокремлюються дужками. Взагалі відносної самостійності можуть набувати лише вставлені конструкції на прогивагу вставним, тому що останні виражають суб'єктивну модальність, ставлення мовця до повідомлення, а не містять додаткову інформацію. Вставлені речення теж можуть передавати авторське ставлення, але тоді ми говоримо про авторський коментар. Наприклад: *Было ли у нее счастье? О да! Это — да! Уж что-то, а счастье у нее было. И вот надо же — жизнь устраивает такие штуки! — счастьем этим она была обязана всецело этой змее Аде Адольфовне. (Жаль, что вы ее не знали в молодости. Интересная женщина.)* (Т. Толстая. Соня). У наведеному прикладі навіть пунктуація виконує функцію розрізнення вставних і вставлених конструкцій: вставне речення виділено тире, а вставлене — дужками. Але, крім того, вставну конструкцію неможливо усунути з тексту без порушення його смислової структури, тому ми спостерігаємо тут двобічний зв'язок між текстом і вставним компонентом. Якщо ж ідеться про автосемантию — в нашому випадку це вставлене речення, виділене дужками, — то експліцитні показники зв'язку наявні лише безпосередньо в автосемантичному компоненті (займенник *ее*). Семантично вставлений компонент є авторським зверненням до читачів. У цьому випадку семантика основного тексту не вимагає обов'язкового поширення або пояснення, основний текст не маніфестує автосемантичну конструкцію, що представлена у вставленому компоненті. У свою чергу вставлений компонент співвідноситься з основним текстом як за змістом, так і формально-граматично: вставне речення містить звернення автора до читача, до потенційного реципієнта, і коментар до основного тексту. Таким чином, аналізована конструкція орієнтована ззовні, вона має внутрішні показники зв'язності, а з боку основного тексту є незалежною, автосемантичною.

Ми пропонуємо називати такий тип автосемантиї — зовнішньою. Зовнішня автосемантия є поширеним явищем у тексті незалежно від його специфіки.

Автосемантия вставлених конструкцій може підкреслюватися в тексті штучно. Наприклад: *Пролунав ще один нестямний крик. Крик (чуєш дихання Жерця з іржавою косою?)*

болю. Коли дізнаються про карантин, так не волають. (Л. Дереш. Культ). У цьому прикладі вставлений компонент "розриває" речення, його вжито між підметом і присудком у двоскладному непоширеному реченні, і його поява є непередбачуваною. За змістом ця автосемантична конструкція передає голос, що лунає в свідомості головного героя. Це внутрішній коментар до подій, які спостерігає герой і бачить його очима читач. Таке розташування автосемантичного речення властиве саме постмодерністському дискурсу, воно впливає на сприймання тексту, тому що демонструє специфічну дискретність, зумовлену прагматичною установкою автора, а не орієнтовану на загальні умови сприйняття тексту реципієнтом.

2) Постмодерністський дискурс репрезентує також інший тип автосемантичності. Особливості побудови тексту дозволяють певні експерименти з формою: основний текст може складатися з окремих повнозначних компонентів, що недостатньо тісно пов'язані між собою. Наприклад:

— *Продолжение следует. Когда денег нет — и мыться не хочется.*

— *Я знаю, чем люди кичатся друг перед другом больше всего. Возрастом.*

— *Хорошие лица.*

Что ни говори, бывают все-таки, ну, что ли, хорошие лица. (Боніфаций. Нотатки серця).

У цьому випадку доцільно говорити про автосемантию надфразових єдностей (НФЄ). Кожна НФЄ — ми виділили їх стрілками на початку кожної НФЄ — характеризується внутрішньою цілісністю та зв'язністю, однак між собою вони не мають формально-граматичного зв'язку, а смисловий не виражений експліцитно.

За таким принципом може бути побудовано суцільний твір. Наприклад, "Лексикон таємних знань" Т.Прохаська. Наведемо уривок:

— *НІЧ...*

— *НОСТАЛЬГІЯ...*

— *ОСІНЬ... Окремі лексикони. Світ у світі. Як Піщинка з Гобі, що перенесена в Сахару...*

— *Під ПЛИТАМИ чаїться небезпека. Прикинула порція вчорашнього дощу відповідає ате-статом на необачний крок.*

Якщо у випадку зовнішньої автосемантиї ми фіксували самодостатність основного тексту на противагу несамостійності текстової одиниці, то в цьому прикладі спостерігаємо іншу картину: автосемантичні текстові одиниці внутрішньо цілісні та незалежні, а основний текст вимагає для розуміння їхньої загальної цілісності. Тут маємо **внутрішню** автосемантию, тому що зв'язок встановлюється від тексту до одиниці. Саме тому знайти формально-граматичні засоби зв'язності майже неможливо, показником цілісності є або спільна тема на рівні мікротексту, або комунікативна ситуація. Найчастіше комунікативна ситуація об'єднує внутрішню автосемантичні текстові одиниці. Наприклад:

— *Бесчувственные друг к другу миры вагонов. Хранят внутреннюю жизнь, иной раз ошелмляющую, внешне весьма невзрачные. — Случайная сцепка непохожих однообразностей. Со-единенная от сортировки к сортировке. — Временное объединение целей. При обладании каж-дым единственно своей. — Сортировочные станции — не решение судеб, исполнительство. Все предрешено уже где-то в ином месте. В изначальном и конечном пункте. Главным диспетче-ром. (М. Шарапова. Сади).*

Цілісність такого роду зумовлено єдністю комунікативної ситуації. Автосемантию, на наш погляд, пов'язано з підвищеною дискретністю описаної картини світу. Це, по суті, є спроба продемонструвати спосіб сприйняття героєм навколишньої дійсності.

З погляду текстової організації, можна говорити про виражену категорію когезії і комунікативний спосіб репрезентації категорії когерентності. Деструкція зв'язності тексту ускладнює його сприйняття реципієнтом, однак для постмодерністського дискурсу такий прийом повною мірою є виправданим, тому що відповідає загальній концептуальній парадигмі цієї естетичної системи.

3) Рубіжним ступенем автосемантичності може бути лише тотальне порушення текстових категорій зв'язності та цілісності. Такий текст справляє враження вербального абсурду. Наприк-лад.

Неисчерпаемые возможности. Безгранично. Внутренний волюнтаризм. Снег не убирают. Выездной экуменизм. Амбулаторный, я бы сказал. Кресты как символ принадлежности. Бесконечно гадят в подъездах. Покаяние как стимул к регрессу. Увоенное саморазрушение. Не моют раковин. Отчетливый патернализм. (З. Китайцева. Транзит Глорії Мунді).

У наведеному прикладі синтаксичні конструкції оформлено як окремі фрази, що в свою чергу є автосемантичними. Ми називаємо такий різновид автосемантичності **абсолютною**, тому що її основними ознаками є порушення текстових категорій цілісності та зв'язності. Абсолютна автосемантия — рідкісне явище в тексті, вона є виявом синтаксичної деструкції постмодерністського дискурсу, та майже не зустрічається в інших типах тексту.

Говорити про абсолютну автосемантию можна лише умовно, тому що відсутність формальних і семантичних зв'язків у тексті в принципі неможлива. Таке утворення є набором знаків, але не відповідає умовам створення та ознакам тексту. Абсолютна автосемантия властива невеликим уривкам тексту як стилістичний прийом, що має на меті відбити особливості мислення та світосприйняття мовця. Імплицитний зв'язок у такому випадку наявний — текстові одиниці поєднано на підставі належності до одного продуцента.

Таким чином, ми виокремили основні типи текстової автосемантиї та окреслили особливості аналізованого явища в постмодерністському дискурсі.

Висновки роботи репрезентують типологію автосемантиї в постмодерністському дискурсі та основні ознаки кожного типу.

- Зовнішня автосемантия** спостерігається при збереженні когезії та когерентності тексту. Вона має такі ознаки: **непередбачуваність** — незумовленість семантикою і структурою основного тексту; наявність додаткової інформації; можливість функціонування в текстах всіх типів. Схематично може бути репрезентована таким чином:

$$T \leftarrow (a / k) \rightarrow T,$$

де автосемантична одиниця (a / k) пов'язана з текстом (T), тобто містить маркери семантичного та формального зв'язку з основним текстом, а основний текст не зумовлює появу автосемантичного компоненту: зв'язок є **однобічним**, ініційованим автосемантичною конструкцією.

- Внутрішня автосемантия** свідчить про порушення когезії тексту, але наявності когерентності. Визначальним чинником тут виступає комунікативна ситуація, яка об'єднує внутрішньо самодостатні і цілісні одиниці. У ролі таких одиниць найчастіше виступають надфразові єдності. Схематично може бути репрезентована таким чином:

$$T \rightarrow (a / k) \updownarrow (a / k) \leftarrow T,$$

де текст зумовлює появу і специфіку автосемантичних елементів, а автосемантичні одиниці є внутрішньо незалежними й експліцитних формальних показників зв'язку з основним текстом не містять. Між собою такі конструкції пов'язані опосередковано — через основний текст, тобто **концептуально**.

- Абсолютна автосемантия** є вираженням синтаксичної деструкції в постмодерністському дискурсі і засвідчує порушення текстових категорій когезії та когерентності. Функціонування цього типу автосемантиї обмежено постмодерністським дискурсом. Схематично може бути репрезентована таким чином:

$$T \updownarrow (a / k) \updownarrow (a / k) \updownarrow (a / k) \updownarrow (a / k) \updownarrow T,$$

де низка автосемантичних конструкцій є незалежними як від основного тексту, так і одне від одного.

Внутрішня та абсолютна автосемантия не лише поширені в текстах, що належать до постмодерністської естетики, а й стають принципом їхньої організації, якщо тексти мають деструктивну природу.

1. Алтатов В. М. Об антропоцентричном и системцентричном подходах к языку // Вопросы языкознания. — 1993. — № 3.
2. Валгина Н. С. Теория текста. — М., 2003.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М., 1981.
4. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985.

5. Дресслер В. Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. VIII: Лингвистика текста. — М., 1978.
6. Ермакова И. В. Автосемантия на сверхфразовом уровне // Сб. научн. тр. МГПИИ им. М. Тореза. — Вып. 141: Лингвистика текста. — М., 1979.
7. Кожевникова Кв. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. — М., 1979.
8. Лосева Л. М. Как строится текст. — М., 1980.
9. Лукин В. А. Художественный текст: основы лингвистической теории и элементы анализа. — М., 1999.
10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. — К., 2002.
11. Солганик Г. Я. Стилистика текста. — М., 2002.

Н. В. Кондратенко

АВТОСЕМАНТИЯ ТЕКСТОВЫХ ЕДИНИЦ В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена анализу автосемантии как текстового явления. Предложена дефиниция автосемантии, исходя из основных текстовых категорий. Выделены типы автосемантии в постмодернистском дискурсе, обусловленные модификациями текстовых категорий целостности и связности.

Ключевые слова: русский и украинский языки, синтаксис текста, автосемантия, вставные конструкции.

N. V. Kondratenko

AUTO-SEMANTICS OF TEXT UNITS IN THE POSTMODERNIST DISCOURSE

The article is dedicated to the analysis of the auto-semantics as a text phenomenon. The auto-semantics definition is offered, coming from the main text categories. Types of the auto-semantics in the post modernistic discourse, conditioned by modifications of text categories of wholeness and coherence are allocated.

Keywords: Russian and Ukrainian, syntax of text, auto-semantics, parentheses.